

Basında Tekelleşmenin Denetimi Sorunu: Dünyadan Örnekler ve Türkiye Uygulaması^(*)

Dr. Burak ÇELİK^(**)

Giriş

2001 yılının ilkyaz ve yaz aylarında yaşanan kimi gelişmeler, basında tekelleşme tartışmalarının alevlenmesine yol açtı. Bu gelişmelere şöyle bir değinmek, konunun önemini ve basında tekelleşmenin denetimi konusunu ele almamızın nedenini ortaya koymaya yetecektir. Tekelleşme tartışmalarını gündeme getiren başlıca olaylar şunlardır:

Basın alanında söz sahibi olan belli başlı kuruluşlar "küçülme" kararı almışlar, bu da, deyim yerindeyse, geniş çaplı bir eylemceye (operasyon) yol açmıştır. Basın kuruluşları küçülmek için kısıntıya en kolay feda edilebilecek üretim girdisinden, emekten başlamışlar ve 3 binden fazla gazetecinin işine son vermişlerdir. İşten çıkarılanlar arasında yalnızca mesleğe yeni başlayan gazeteciler değil, yıllarını gazetecilik mesleğine vermiş isimler de bulunmaktadır (Cumhuriyet, 2001b). TÜSİAD üyesi gazetecilerden, Hürriyet Gazetesi'nin Genel Yayın Yönetmeni Ertuğrul Özkök, bu konuda şöyle yazmıştır: "Neymiş, 4 bin gazeteci işinden olmuş... Ama işin daha acısı var. Bu ülkede yılbaşından beri 140 bin tekstil işçisi işini kaybetmiş... Ne zaman 300-400 gazeteci işini kaybetmiş, hemen soru önergeleri, zorla adam

^(*) Bu yazı, Aybay Hukuk Araştırmaları Vakfı tarafından düzenlenen Tarık Zafer Tunaya İnceleme Yarışması'nda birincilik ödülü kazanan "Demokratik Bir Toplumda Basında Tekelleşmenin Denetimi" başlıklı çalışmamın gözden geçirilmiş bir bölümüdür (BÇ).

^(**) Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anatüze (Anayasa Hukuku) Anabilimdalı Araştırma Görevlisi

çalıştırma kanun teklifleri geliyor. Peki o tekstil işçisinin canı patlıcan mı?" (Özkök, 2001a).

Doğan Topluluğu'na ait CNN-Türk televizyonunda bir izleneye katılan dönemin İçişleri Bakanı Saadettin Tantan, aynı topluluk bünyesinde yer alan Dışbank'la ilgili kimi savları dile getirince, bu kuruluşların sahibi Aydın Doğan ve izlencenin sunucusu Mehmet Ali Birand tarafından deyim yerindeyse "çapraz ateşe" tutulmuştur. Tantan'ın sözlerine sinirlenen Doğan izleneye telefonla katılarak, Bakan'a "Siz Fatih Belediye Başkanı değil, içişleri bakanısınız." diye seslenmiş ve "Böyle bir dönemde bu kadar mesuliyetsiz bir laf olur mu?" sözleriyle çıkmıştır. Sunucu Mehmet Ali Birand ise, Bakan Tantan'ın "dilin sürçtüğünü" açıklaması ve özür dilemesi için ısrar etmiştir. Birand'ın bu isteğini yanıtsız bırakan Tantan'ın izleneye kapılırken Birand'a sorduğu bir soru, Türkiye'de basın-holdingler ilişkisinin ulaştığı boyutu göstermesi bakımından dikkate değerdir: "Sizi üzmedik değil mi?" (Cumhuriyet, 2001c). Saadettin Tantan, daha sonra Doğan Topluluğu'na ait yayın organlarının günler süren yıpratma dizibazasına (kampanyasına) hedef olmuş, en sonunda da İçişleri Bakanlığı görevinden alınmıştır.

Danıştay İctihadı Birleştirme Kurulu, basın patronlarının aldıkları enerji ihalelerinin tümünün iptaline karar vermiştir. Bu gelişme üzerine hükümet, 3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkındaki Yasa'nın, Danıştay kararına gerekçe oluşturan 29. maddesini kaldıran bir yasa tasarısı hazırlamış ve tasarı Meclis'ten inanılmaz bir çabuklukla geçirilmiştir (Aydınlık, 2001). Bu tasarıyla ayrıca, 3984 sayılı yasanın 29. maddesinde yer alan ve bir kişinin bir basın kuruluşunda yüzde 20'den fazla pay sahibi olmasını ya da birden fazla kuruluştaki paylarının toplamının yüzde 20'den fazla olmasını engelleyen düzenlemesi de kaldırılmıştır. Basında tekelleşme tartışmalarını yoğunlaştıran bu girişim, Doğan Topluluğu'na ait yayın organlarında "Basında Şeffaf Patron Dönemi" gibi başlıklarla sunulmuştur (Hürriyet, 2001). RTÜK Başkanı Nuri Kayış, "Yasa, bağımsız medya kuruluşlarını ortadan kaldıracak, holding medyasını güçlendirecek." uyarısında bulunurken (Cumhuriyet, 2001d); tasarıya yönelik eleştirileri yanıtlama görevi, yine Ertuğrul Özkök'e düşmüştür: "Radyo ve televizyon sahipleri devlet ihalelerine giremezlerse bu ihalelere kimler girebilir?" (Özkök, 2001b).

Hükümetin, basında tekelleşmenin pekişmesine yol açabilecek bu girişimi, "Tekelleşen ya da kartelleşen görsel ve işitsel medya, bir yandan ekonomik alanda haksızlık yaratabilecek bir güce ulaşırken, öte yandan da haber alma özgürlüğünü kısıtlayabilecektir." uyarısıyla Sayın Cumhurbaşkan-

nı'ndan dönmüş ve Cumhurbaşkanı, söz konusu yasayı bir kez daha görüşmek üzere Meclis'e geri göndermiştir.¹

Cumhurbaşkanı'nın gerekçesinde de vurgulandığı gibi, basında tekelleşme, halkın gerçekleri öğrenme hakkını ortadan kaldıran, tekelleşen sermayenin dilediği bilgiyi dilediği gibi sunmasına olanak tanıyan ve bu kesim dışındaki toplum kesimlerinin seslerini boğan bir oluşumdur. Bu nedenle de demokrasi ile bağdaşmaz; mutlaka denetlenmesi, bu tür gelişmeleri engelleyecek önlemlerin alınması gerekir.²

Basında tekelleşmenin denetimi sorunun ele alındığı bu çalışma, iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, genel olarak basında tekelleşmenin denetimi konusunda alınabilecek önlemler irdelenecek; ikinci bölümde ise, Türk basınında tekelleşmenin düzeyi ve bunu önlemek için yapılabilecekler üzerinde durulacaktır. Türkiye örneği ele alınırken, 4050 sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Yasa inceleme dışı tutulmuştur. Bunun en temel nedeni, bu çalışmanın ana savlarından birini, basının özel bir üretim alanı olduğu ve bu nedenle bu alanda tekelleşmenin önlenmesi için yalnızca genel düzenlemelerle yetinilmeyip özel olarak basında tekelleşmenin denetimini sağlamaya yönelik düzenlemelere gitmenin zorunlu olduğu düşüncesinin oluşturmasıdır.

Tekelleşmenin denetimi konusunda alınabilecek önlemlere yer verilen birinci bölümde dünyadan örneklere de yer vermeye çalışılmıştır. Ancak, kolaylıkla görülebileceği gibi, denetim konusundaki kurallar çoğunlukla, örnek ülkelerin artık uygulamayı bıraktıkları düzenlemeler içerisinde seçilmiştir. Bunun temel nedeni şudur:

Küreselleşme dalgasıyla birlikte dünyadaki ana eğilim tekelleşmeyi denetleme değil, destekleme yönündedir. Başta ABD olmak üzere Batı, son yıllarda, dünya ölçeğinde etkinlikte bulunabilmek amacıyla, sınırlamalar koyduğu tekelleşme konusundaki kurallarını gevşetmektedir. 1983 yılından 1990'ların sonuna kadar geçen sürede, ABD'deki haber akışını denetleyen kuruluşların sayısında görülen çarpıcı düşüş, ABD basınındaki tekelleşmenin düzeyini gözler önüne sermektedir. "Dünya Sosyal Forumu"na katılan uzmanların belirttiklerine göre, 1983'te ABD'deki haber akışı elli kurulu-

¹ Cumhurbaşkanı'nın gerekçesinin tam metni, Türkiye Gazeteciler Sendikası'nın sitesinde bulunabilir. <http://www.tgs.org.tr>

² Basında tekelleşme olgusu ve bunun demokratik yaşam üzerindeki etkilerinin daha geniş bir incelenmesi için: Çelik, 2001.

şun denetimindeyken, 1990'ların sonlarında denetim altı kuruluşun eline geçmiştir. Basının hızla tekellerin güdümüne girdiğini kaydeden uzmanlar, bağımsız yayıncılığa yönelik desteklerin azaldığını belirtmişlerdir (*Cumhuriyet*, 2001a).

Bu durum, denetim konusunda örnekçe (model) belirlemenin güçlüğünü de beraberinde getirir. Denetim konusunda örnekçe belirlerken akla gelen en kolay yol, başka ülkelerin basında tekelleşmenin denetimi konusundaki örnek düzenlemelerine başvurmaktır. Oysa günümüzde, özellikle Batı'da, bu konuda örnekçe oluşturabilecek bir yapı kalmamış gibidir.

Bu konuda Batı'nın bir örnekçe oluşturmaktan uzak olduğu, kimi Batılı bilim adamları ve gazeteciler tarafından da vurgulanmaktadır: "Günümüzde, dünyanın özgür basın geleneğine sahip olmayan pek çok yerinde, yükselen demokrasi dalgasına hizmet etmek, demokratik eğilimleri yansıtmak isteyenler medyayı geliştirmeye çalışırken Batı modelini kendilerine örnek alıyorlar. Ama hayal kırıklığıyla gözlerini açmaları uzun sürmeyecektir. İnsanın başını döndüren bayağılıklardan derslerini alanlar, televizyon kanallarını en yüksek fiyatı teklif edene satıveren hükümetlerle birlikte uluslararası şirketlerin elindeki mülkiyet tekellerini karşılarında bulacaklardır." (Belsey/Chadwick, 1998: 16-17).

I. BASINDA TEKELLEŞMENİN DENETİMİ KONUSUNDA ALINABİLECEK ÖNLEMLER

Basın yayın kuruluşlarının düzenlenmesi ve denetimi konusu, her zaman için önemli bir sorun olmuştur. Sorun çözülmesi çok güç yordamsal (teknik) bir nedenden kaynaklanmamaktadır. Basın kuruluşlarının toplum içerisinde yer almaları ve çalışmalarının düzenlenmesi, yordamsal olmaktan çok, siyasal bir sorundur ve konunun düzenlenişini hep siyasal yönelimler belirlemektedir. Ancak siyasal gücün bu konudaki yönelimleri, basın alanının özel konumu nedeniyle, yalnızca bu alanı değil, tüm toplumu doğrudan doğruya etkileyecek niteliktedir (Topuz, 1989: 2).

Basında tekelleşmeyi engellemeye yönelik önlemleri birkaç başlık altında toplamak olanaklıdır. Bu çalışmada konu, yapısal önlemler ve özgül düzenlemeler ile tekel dışı oluşumların desteklenmesi ve diğer önlemler biçiminde iki ana başlık altında ele alınmıştır.

1. Yapısal Önlemler ve Özgül Düzenlemeler

Yapısal önlemler, tekelleşmenin engellenmesi için basın kuruluşlarına

mülkiyet yapısı bakımından kimi sınırlamaların getirilmesini anlatır. Bu tür önlemler arasında pay sınırlamaları, baskı sayısı (tiraj) bakımından getirilen sınırlamalar, değişik alanlarda (yazılı, görsel, işitsel) etkinlik yürüten basın kuruluşlarının aynı kişi ya da topluluğun denetimine girmesinin, yani çapraz tekelleşmenin önlenmesi amacıyla getirilen yaptırımlar gibi kimi sınırlamalar yer alır.

Tekelleşmenin olumsuz etkilerini ve tek yönlü, saptırılmış haber dolaşımını engellemek amacıyla getirilebilecek önlemlerden biri, basın kuruluşlarının saydamlığının sağlanmasıdır. Saydamlık, bireye, bilgi dolaştıran kuruluşun sermaye yapısını öğrenme ve böylece dolaştırılan bilginin gerçekliğini değerlendirme olanağı veren bir koşuldur. Saydamlığın sağlanabilmesi için, basın alanında etkinlik yürüten ortaklıkların ada yazılı pay belgileri (nama yazılı hisse senetleri) ile kurulması zorunluğu getirilmelidir.

Saydamlığı sağlamak için getirilebilecek önlemlerden biri de, payların belli bölümünü elinde bulunduranların açıklanması zorunluğudur. Fransa'da 1984 yılında çıkarılan ve 1986 yılında yürürlükten kaldırılan "Yoğunlaşmaları Sınırlama ve Basın Kuruluşlarında Akçal Saydamlığı ve Çoğulculuğu Sağlama Yasası"nda benzer bir düzenleme öngörülmüş ve bu oran yüzde 20 olarak belirlenmiştir (Topuz , 1989: 41).

Basın kuruluşunun saydamlığını sağlamaya yönelik bir diğer önlem de, pay belgilerinin el değiştirmesi durumunda, bunun değişiklikten etkilenen basın kuruluşunun yayın organlarında kamuoyuna açıklanması zorunluğunun getirilmesidir (Özek, 1999: 552). Örneğin, 1984 tarihli Fransız yasasına göre, yüzde 20'yi aşan payların el değiştirmesi durumunda bunun kamuoyuna açıklanması zorunludur.

İletişim kuruluşunun yapısal olarak aynı sermaye ya da aynı gelir kaynağının egemenliğinde olmasının engellenmesi de, basında tekelleşmenin olumsuz etkilerini sınırlamaya yönelik bir önlemdir. Bu nedenle aynı sermayenin, basın kuruluşunun çoğunluk paylarına sahip olmasını engelleyecek kimi yasal sınırlamalar getirilmelidir. Bu yasalarda "aldatıcı pay birleşmeleri" ve "dolaylı sermaye" tanımları yapılmalıdır. Bu tür tüzeye (hukuka) aykırı paydaşlık durumlarının ortadan kaldırılmasının koşulları da bu yasalarda belirtilmelidir (Özek, 1999: 513, 552). Benzer düzenlemeler 1984 tarihli Fransız yasası ve 1981 tarihli İtalyan Basın Yasası'nda da yer almaktadır (Topuz , 1989: 41, 47).

Basın kuruluşunun gelirinin büyük ölçüde aynı kaynağa dayanması du-

rumunda da, dolaştırılan bilginin bu kaynağın çıkarları doğrultusunda biçimlendirilmesi tehlikesi vardır. Özellikle basın kuruluşlarının ana gelir kaynağını oluşturan tanıtıları (reklamları) verenlerin yayınlar üzerinde olumsuz etki yapması olanaklıdır. Bu yüzden, basın kuruluşlarının yıllık tanıtı gelirinin ancak belli bir oranını aynı tanıtı topluluğundan sağlayabileceği kuralı getirilmelidir. 1981 tarihli İtalyan Basın Yasası'nda bu yönde düzenlemeler bulunmaktadır (Özek, 1999: 552; Topuz, 1989: 47).

Basın kuruluşlarının ülke çapındaki toplam baskı sayısı içindeki payının sınırlandırılması da getirilebilecek bir başka önlemdir. 1984 tarihli Fransız Yasası'nda bu oran yüzde 15, 1981 tarihli İtalyan Basın Yasası'nda yüzde 20 olarak belirlenmiştir (Topuz, 1989: 41, 47).

Bir kişi ya da topluluğun sahip olacağı basın kuruluşlarının sayısını sınırlamak da düşünülebilecek bir başka önlemdir. ABD'de, bir kişi ya da topluluğun sahip olacağı televizyon ve radyo sayısı geçmişte 7 ile sınırlıydı. Ancak bugün bu sayı, televizyonlar için 12, radyolar için 24'tür (Kaya, 1985: 142-145; İnceoğlu, 1994: 74; Topuz, 1990: 11).

Yazılı basın sahipliği ile görsel-işitsel basın sahipliğinin aynı kişi ya da topluluklarda birleşmesinin bir tekel yaratacağı açıktır. Bu durumun engellenmesi amacıyla bir basın kolunda etkinlik yürüten bir topluluğun diğer kollarda etkinlik yürütemeyeceği kuralı getirilmeli ve çapraz tekelleşme olgusunun kesin olarak önüne geçilmelidir.

Basın kuruluşlarında yabancı sermayenin payına yönelik sınırlamalar da tekelleşmenin etkilerini engelleyici önlemler arasındadır. Uluslararası tekelin giderek ulusal tekelleri egemenlik altına alarak "evrensel bir ekonomik, teknolojik ve yönetsel model saldırısı"na (İlal, 1997: 30) giriştikleri gerçeği anımsandığında, yabancı sermayenin sınırlandırılması zorunluğu daha net anlaşılabilir. Yabancı sermayenin sınırlandırılması konusu, 1984 tarihli Fransız yasasında da yer almıştır. Buna göre, "yabancı uyruklu kişiler Fransa'da bir basın kuruluşunun yüzde 20'sinden fazlasına sahip olamazlar." (Topuz, 1989: 42). Öte yandan, basın alanında yabancı sermayenin pay sahibi olmasına izin verilmemesi gerektiği düşüncesi de dile getirilmektedir. Öngören (1993: 145) basının ekin, sanat ve eğitimle doğrudan doğruya ilişkili bir alan olduğunu vurgulayarak "Bu alanda yabancı sermayenin payı yüzde bir bile olsa, 'kültür kirlenmesi' dediğimiz olgu yabancı sermaye ile yine gerçekleşecektir." demektedir.

Basında tekelleşmenin denetimi konusu ele alınırken göz önünde bulun-

durulması gereken en önemli nokta, basının özgül bir alan olduğu, bu alandaki üretimin diğer geçimsel (ekonomik) alanlardaki üretimlerden başka olduğu, bu üretimin doğrudan doğruya bilinçlere yöneldiği gerçeğidir. Bu gerçek, bizi, bu özgül alanda tekelleşmenin denetiminin de özgül düzenlemelerle yapılması gerektiği sonucuna götürür. Maurice Duverger bu gerçeği şöyle vurgular: "Basın özgürlüğünün korunması için özel önlemler almak gerekir. Gazeteler yalnız piyasa koşullarına göre işleyen ekonomik firmalar değildir." (Topuz, 1989: 41). Basında tekelleşme, genel olarak tekelleşmeyi engellemeyi öngören metinlerin ötesinde, özel düzenlemelere konu olmalıdır. Basında tekelleşmeyi önlemeye yönelik bu düzenlemelerde basın alanının özgül koşulları da göz önünde bulundurulmalıdır.

Basında tekelleşmenin önlenmesi amacıyla bu tür özel yasalar ABD'nin kimi eyaletlerinde bulunmaktadır. Connecticut ve Massachusetts bu eyaletlere örnek gösterilebilir. İngiltere'de de 1973 yılında bu yönde bir yasa çıkarılmış ve basın alanında gazetelerin el değiştirmesi konusunda özel düzenlemeler uygulanmıştır. Almanya'da da 1976 yılında, basın alanında birleşmeleri sınırlandırmak amacıyla özel bir yasa çıkarılmıştır (Kaya, 1985: 88-91; Topuz, 1989: 23, 27, 53). Hepsinde ortak gerekçe, basın alanının özgül koşullarından ötürü, genel olarak tekelleşmeyi önleyici yasalarla yetinmeyip bu alandaki tekelleşmeleri özel olarak ele alan düzenlemelerin bulunmasının zorunlu olduğu görüşüdür.

2. Tekel Dışı Oluşumların Desteklenmesi ve Diğer Önlemler

Basında tekelleşme, yalnızca tekelci sermaye sahiplerinin çıkarlarına hizmet eden bilginin dolaşıma sokulması sonucunu doğurur. Bu, toplumun diğer kesimlerinin seslerini duyuramamaları anlamına gelir. "Özgür, doğru, çok yönlü, saptırılmamış" bilgi ve haber dolaşımını sağlamak siyasal gücün yükümlülüğüdür. Siyasal gücün bu yükümlüğü yerine getirmek için, tekelleşmeyi önleyici düzenlemeler getirmenin yanında, başvurabileceği önlemlerden biri de tekel dışı oluşumların desteklenmesidir.

Öncelikle, basın alanındaki tecimsel (ticari) amaçlı etkinliklerle kâr amacı gütmeyen etkinliklerin ayırt edilmesi ve desteklerle yardımların tecimsel amaç gütmeyen kuruluşlara yönelmesi gerekir (Alemdar, 1998: 320).

Küçük ve orta boy basın işletmelerinin kurulmasını ve tutunmasını sağlayacak önlemler alınmalı, yeni halk girişimleri desteklenmeli, yardım ve

indirim yöneltleri (siyasetleri) bu amaca özgülenmelidir (Alemdar/Erdoğan, 2000: 406; Kızıl, 1998: 57).

Basında tekelleşmenin sonuçlarından biri de yerel haberlerin, sorunların yayın organlarında yer bulamamasıdır. Bu nedenle, yerel yayıncılığın geliştirilmesine özel bir önem verilmeli, yerel yayın kuruluşları desteklenmelidir.

Basında tekelleşmenin engellenmesi ve olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılabilmesi için şu önlemlerin de yaşama geçirilmesi gerekir:

Gazete ve dergi dağıtımını kamusal bir iş olarak örgütlenmelidir.

Basın kuruluşlarında iç denetim önlenmelidir. Basın kuruluşu sahiplerinin çalışanlar üzerinde baskı kurması ve kuruluş sahiplerinin dilediği yönde bilginin sunulması engellenmelidir. Bu nedenle çalışanların iş güvenliği sağlanmalıdır.

Basın meslek kuruluşlarının, meslek bilincinin geliştirilmesi yolundaki çaba ve çalışmaları desteklenmelidir (Alemdar/Erdoğan, 2000: 406; Eroğul, 1999: 233; Özek, 1999: 552).

II. TÜRKİYE UYGULAMASI

1. "Basının Holdingleşmesinden Holding Basınına"

Türk basınının tekelleşme yönündeki gelişimi "basının holdingleşmesi dönemi" ve "holding basını dönemi" biçiminde iki ayrı aşamada ele alınmıştır (Ekzen, 1999: 89). Basının holdingleşmesi dönemi, genel olarak 1965-1980 arası süreci kapsar. Döneme adını veren özellik, bu dönemin sonlarına doğru *Hürriyet* ve *Günaydın* gazetelerinin, yeni şartlara uyum sağlayabilmek amacıyla holdingleşme yoluna gitmeleridir. Bu dönemde, basın kuruluşları basın dışı alanlara yönelmeye başlamışlar ve pazarlama şirketleri kurarak girdikleri bu yeni yönelimle başka alanlara da yönelmişlerdir (Koloğlu, 1992). 1975 yılı sonuna gelindiğinde Türkiye'nin en büyük 100 kuruluşu arasında iki büyük basın kuruluşu da yer almaktadır. Bu iki kuruluşun o tarihteki toplam baskı sayısı içindeki payı yüzde 49'dur (Ekzen, 1999: 90).

1975'ten sonra basın alanında yatırımlar alan dışından gelen sermaye yapısının etkisine girmeye başlar. Bu gelişmeyi "holdinglerin medyaya girişi" olarak adlandırmak olanaklıdır. 1980'li yılların başından itibaren, Türkiye'nin geçim yöneltilerindeki kökten değişikliklerle birlikte göze çarpan bir başka olgu da, sermayenin geçimsel bir etkinlik olarak basın alanına yatı-

rimlar yapmaya başlamasıdır. Basın alanında 1980'lerle birlikte başlayan toplulaşma ve yoğunlaşma eğilimleri 1990 sonrasında giderek güçlenmiş ve teknelci yapıları ortaya çıkarmıştır. 1975 yılında basın alanında pazara serbest girişin olanaklı olmasına karşın, 1995 yılına gelindiğinde büyük sermaye yatırımı olmadan pazara giriş olanağının bulunmadığı görülmektedir (Ekzen, 1999).

Bu dönemde basının teknelci bir yapıya eriştiğini basın meslek kuruluşlarının yöneticileri de dile getirmişlerdir. Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Nail Güreli, "Tekelleşme kurumsal olarak önemli ölçüde gerçekleşmiş durumda. Basının bugünkü tablosu terminolojik açıdan tekelleşme sözcüğü ile betimlenir." derken, Basın Konseyi Başkanı Oktay Ekşi, "Basında tekelleşme bence tehlike sınırlarını aştı bile." şeklinde konuşmaktadır (Nebiler, 1995: 22, 26).

Bugün, Türk basını çoğulcu bir yapı izlenimi verse de, gerçek böyle değildir. Basın birkaç büyük topluluğun denetimindedir. Bu topluluklar üretime dağıtım "iletişim zincirinin bütün aşamalarına" egemen durumdadırlar.³ Bu görünüm, Türk halkının "özgür, doğru, saptırılmamış, çok yönlü" bir biçimde bilgiye ulaştığını söylemeye elverişli değildir. Üstelik gazete, televizyon kanalı ve radyo sahibi bu toplulukların bünyesinde artık bankalar, sigorta şirketleri, enerji şirketleri gibi birçok kuruluş bulunmaktadır. Bu toplulukların devlet ihalelerine de girerek, özelleştirme ve kuralsızlaştırma (deregülasyon) yöneltleri nedeniyle satışa çıkartılan kamu mallarına sahip oldukları görülmektedir.⁴

2. Türk Basınında Tekelleşmenin Denetimi İçin Öneriler

Türkiye'de, basın alanında tekelleşmenin varlığı artık yadsınamaz duruma gelmiştir. Türkiye, neredeyse basında tekelleşmenin incelenmesi için en uygun deneyliklerden (laboratuvarlardan) biri konumundadır.

³ Fransız iletişim devlerinden Vivendi'nin patronu Jean- Marie Messier temel amacını şu sözlerle ortaya koymaktadır: "Telecom endüstrileri ile iletişim endüstrilerinin birbirine bu kadar hızlı yaklaşacaklarını kestirememiştim. Yakın zamanda, görüntüye, sese, multimedya ve internete girebilmek için, açık tek bir kapı kalacak. Bu değişim, şu anda gelişmesini sürdürmekte: on iki-on sekiz ay içinde ticari bir gerçek haline gelecek. Bu hızlanma beni, uç noktaları elde tutabilmek için, iletişim zincirini, içerik, üretim, dağıtım ve abone ile bu bağlantı olarak bütünüyle egemenlik altına almak gerektiği noktasına getirdi." (Ramonet, 2000: 152). Bu sözlerin Türk tekellerinin de temel eğilimlerini yansıttığı rahatlıkla söylenebilir.

⁴ Bu çalışmanın sonunda yer verilen çizelgelerde Türk basının bugünkü durumu çeşitli açılardan ortaya konmaktadır.

Tekelleşmenin getirdiği sonuçlardan biri kuralsızlaşmadır. Türkiye’de bu gerçek de en açık biçimiyle görülmektedir. Tekelleşmeyi biraz olsun engellemeye yönelik düzenlemeler bile uygulanmamaktadır. Sermaye, bu kurallardan rahatsızdır ve bunların değiştirilmesi için yoğun bir yaymaca (propaganda) çabası içerisindedir.

3984 Sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkındaki Yasa’ya göre, "belirli bir özel radyo ve televizyon kuruluşunda yüzde 10’dan fazla hissesi olanlar, devletten, diğer kamu tüzel kişilerinden ve bunların doğrudan veya dolaylı olarak katıldıkları teşebbüs ve ortaklıklardan herhangi bir taahhüt işini doğrudan veya dolaylı olarak kabul edemezler ve menkul kıymet borsalarında muamelede bulunamazlar." (m. 29). Yasanın bu açık düzenlemesine karşın sermaye çevreleri devlet ihalelerine girmekte, menkul değerler borsalarında işlemlerde bulunmaktadır. Bu kuraldan rahatsız olan sermaye çevreleri, bu düzenlemenin kaldırılması için baskı yapmaktadırlar. "Doğru, özgür, saptırılmamış, çok yönlü" bilgi akışını sağlayacak iletişim ortamını yaşama geçirmekle yükümlü siyasal güç, bu maddeyi üç kez kaldırma girişiminde bulunmuş ama üçünde de başarısız olmuştur.

Görüldüğü gibi, Türkiye’de basında tekelleşmenin denetimi konusunda getirilebilecek ilk öneri kuralların uygulanması olacaktır.

Ayrıca, basında tekelleşme konusunun taşıdığı özel önem de göz önünde bulundurularak, özgül olarak bu alanda tekelleşmeyi önlemeye yönelik bir yasa çıkarılmalıdır.

Çapraz tekelleşmeye izin verilmemeli ve bir kişi ya da grubun, yazılı-ışitsel-görsel yayın organlarından yalnızca birine sahip olabileceği kuralı getirilmelidir.

Tekellere verilen destek ve yardımlar kesilmeli, tekeli dışı oluşumlar desteklenmeli, destekler bu kuruluşlara yönlendirilmelidir. Bu bağlamda, Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Yasa’nın siyasi partilerin, demokratik kitle örgütlerinin, yerel yönetimlerin ve üniversitelerin radyo ve televizyon kurmasını yasaklayan 29. maddesindeki düzenleme kaldırılmalıdır.

Topuz (1989: 110) yaklaşık on yıl önce şu uyarıyı yapmıştır: "İletişim alanındaki çokuluslu ilişkiler ülkelerin egemenliğini, bağımsızlığını ve kültürel kimliğini çok yakından etkiler. Tekellerin oluşması ve çokuluslu or-

taklıklarla ilişkiler kurulması bu bakımlardan çok tehlikelidir. Türkiye şimdi böyle sakıncalı bir dönemin eşiğine gelmiştir." On yıllık süreç bu görüşleri doğrulamıştır. Dünya tekeli CNN, CNBC aracılığıyla Türkiye'deki ikinci ortaklığını kurmuştur. Diğer uluslararası tekeller de sıradadır. Bu nedenle, Türkiye'de basın alanında yabancı sermayenin varlığına izin verilmemelidir.

Sonuç

Geçimsel anlamda tekelleşme, bir pazarda bir ya da birkaç kuruluşun, zaman zaman gizli ya da açık anlaşmalara da başvurarak, egemen konuma gelmesini, pazara giriş çıkışları denetlemesini anlatan bir kavramdır.

Basında tekelleşme ise, geçimsel alanın herhangi bir dalındaki tekelleşme oluşumundan farklıdır. Çünkü basının dolaşıma sunduğu ürün bilgidir ve bir İngiliz atasözünde de belirtildiği gibi "Bilgi erk demektir." (Eroğul, 1999: 73). Öyleyse bilgiye sahip olmak, erk sahibi olmak demektir. Basında tekelleşme, bilginin belli ellerde toplanmasını anlatır, ki bu erkin de belli ellerde toplanması anlamına gelir.

Bu atasözü, aynı zamanda basında tekelleşmenin denetimi zorunluluğunun nereden kaynaklandığını da anlatır. Tekelleşme durumunda belli merkezlerde toplanan bilgi, bu merkezlerden dilendiği gibi dolaşıma sunulacaktır. Dilenirse yalan gerçek, gerçek yalan yapılacak; dilenirse o bilgi yok sayılacak ve dolaşıma bile sokulmayacaktır.

Bu durum, siyasal gücün sağlıklı bilgilenme ortamını yaratmak için kimi önlemler almasını gerektirir. Sağlıklı bilgilenme önündeki en önemli engel tekeller olduğuna göre, siyasal gücün sağlıklı bilgilenme ortamını yaratmak için yapması gereken şey, tekelleşmeyi denetlemektir.

Türkiye'de siyasal gücün bu açıdan başarılı bir görünüm sergilediğini söylemek olanaklı değildir. Siyasal güç, sağlıklı bilgilenmeyi sağlayacak iletişim ortamını yaratmak bir yana, tekelleşmeyi engellemeye yönelik düzenlemeleri bile ortadan kaldırmaya ve neredeyse tekelleşme için en uygun ortamı yaratmaya çalışmaktadır. Ama bu durum ne tekelleri fazlasıyla sevindirmeli ne de demokratik güçleri yılgınlığa sürüklemelidir. Çünkü, bir yandan tekelleşmeyi pekiştirmeye yönelik gelişmeler yaşanırken, bir yandan Danıştay'ın girişte anılan içtihadı birleştirme kararı ya da frekans ihalesinin iptali gibi gelişmeler yaşanmakta; yavaş yavaş da olsa tekel dışı oluşumlar ortaya çıkmakta ve gelişmektedir.

ÇİZELGELERLE TÜRK BASININDA TEKELLEŞMENİN BOYUTLARI

Çizelge 1: Türkiye’de Basın- Holdingler İlişkisi

Kuruluş	Sahibi	TV	Radyo	Yazılı Basın	Banka	Diğer
Doğan Topluluğu	Aydın Doğan	Kanal D CNN Türk	Radyo D Radyo Foneks Hür FM	Hürriyet Milliyet Radikal Posta Fanatik Tempo Finansal Forum Dergi Topl.	Dışbank	Yay-Sat DR Kitap Yay. e-kolay.net Doğan Haber Ajansı Mil-Pa POAŞ
Medya Holding	Dinç Bilgin	Atv	Kiss FM Radyo Sport Şık FM	Sabah Takvim Bugün Aktüel Bravo		Sabah Pazarlama Sabah Haber Ajansı Sabah Yayıcılık- Kitapçılık Turk.net
Uzan Topluluğu	Uzan Ailesi	Star TV Kanal 6 Kral TV Tele On	Kral FM Süper FM	Star	İmar Bankası Adabank	Kepez Elektrik Çukurova Elektrik Telsim

Kuruluş	Sahibi	TV	Radyo	Yazılı Basın	Banka	Diğer
Doğuş Topluluğu	Ferit Şahenk	NTV CNBC-E	Radyo Pop Radyo 2019	Popüler Tarih NTV MAG Style Life Dergi Topl.	Garanti Bankası Osmanlı Bankası Körfez Bank	NTVMS NBC Doğuş Otomotiv
Çukurova Holding	M. Emin Karamehmet	Show TV	Show Radyo Alem FM	Akşam Güneş Bulvar Dergi Topl.	YapıKredi Bankası Pamukbank	Turkcell Showpa
Avrupa- Amerika Holding	Erol Aksoy	Show TV Cine 5 Playboy TV SuperSpot Maxi TV Gala TV Viva TV	Show Radyo Radyo 5 Radyo Viva	Akşam Topl.	Banque International de Commerce Park Avenue Bank	Tekaş Elektrik Çatalağzı Elektrik Mepaş Medya Paz. A.Ş.
İhlas Holding	Enver Ören	TGRT	TGRT FM	Türkiye		İhlas Haber Ajansı İhlas Pazarlama
Bayındır Holding	Kamuran Çörtük	BRT	BRT FM		Banca Turco Romana	Bayındır İnşaat
MNG Holding	M Nazif Günel	TV 8			MNG Bank	MNG İnşaat
Ceylan Topluluğu	Mahmut Ceylan	CTV				Ceylan İnşaat Ceylan Haber Ajansı
Süzer Topluluğu	Mustafa Süzer	Kent TV				Kentucky Fried Chicken Pizza Hut Pera Palas

Çizelge 2: İMKB’de Etkinlik Yürüten Basın Toplulukları ve Payları (29.06.2001 itibarıyla)

Kuruluş	Sahibi	Kağıt Adedi	Değer (Trilyon TL)	Pay(%)
Çukurova Holding	M. Emin Karamahmet	4	300.3	11.4
Doğan Topluluğu	Aydın Doğan	14	302.7	11.5
Doğuş Topluluğu	Ferit Şahenk	3	149.3	5.7
İhlas Topluluğu	Enver Ören	5	0.5	0
Medya Holding	Dinç Bilgin	5	0.3	0
TOPLAM		31	1.145.4	28.5

Kaynak: <http://www.kuvayimedya.com.tr> (10.08.2001)

Çizelge 3: Enerji Alanında Etkinlik Yürüten Basın Kuruluşları ve Kazandıkları İhaleler (Tümü Danıştay tarafından iptal edildi).

Kuruluş	Sahibi	İhale Kazandığı Bölge
Doğan Holding	Aydın Doğan	İstanbul Trakya Konya-Karaman Trabzon-Rize-Artvin- Gümüşhane Elektrik Dağıtım
Doğan Topluluğu	Aydın Doğan	Antalya Elektrik Dağıtım
İhlas Topluluğu	Enver Ören	Bursa-Yalova Elektrik Dağıtım
Ceylan Topluluğu	Mahmut Ceylan	Kocaeli-Gebze Elektrik Dağıtım
Doğuş Topluluğu	Ferit Şahenk	Yatağan, Kemerköy, Yeniköy Termik Santral

Çizelge 4: Bankaya ya da Finans Kurumlarına Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu Tarafından El Konan Basın Toplulukları

Kuruluş	Sahibi	Banka/Finans Kurumu
Kanal 6-Yeni Yüzyıl	Korkmaz Yiğit	Bankekspres
Nergis Holding (NTV)	Cavit Çağlar	İnterbank
Medya Holding	Dinç Bilgin	Etibank
Medya Holding	Dinç Bilgin	Demirbank (ortaklık)
Ceylan Holding	Mahmut Ceylan	Bank Kapital
İhlas Topluluğu	Enver Ören	İhlas Finans
Avrupa Amerika Holding	Erol Aksoy	İktisat Bankası
Doğan Holding	Aydın Doğan	İktisat Bankası (ortaklık)
Bayındır Holding	Kamuran Çörtük	Bayındırbank
Süzer Holding	Mustafa Süzer	Kentbank

KAYNAKÇA

AKSOY, Metin (yayına hazırlayan) (1993), *Devlet ve Basın*, (Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları).

ALEMDAR, Korkmaz (1998), "Türkiye'nin Yaşamakta Olduğu Bunalım ve Medya," TÜBA, *Türkiye'de Bunalım ve Demokratik Çıkış Yolları*, (Ankara: TÜBA Yayınları): 311- 321.

ALEMDAR, Korkmaz (yayına hazırlayan) (1999), *Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar* (İstanbul: Afa Yayınları).

ALEMDAR, Korkmaz/ERDOĞAN, İrfan (2000), "Basında Tekelleşme, Tekelleşme Sonuçları ve Önlenmesi," Ankara Barosu, *Hukuk Kurultayı 2000, Cilt 3, Özel Hukuk- Basın Hukuku*, (Ankara: Ankara Barosu Yayınları): 403- 417.

AYDINLIK (2001), "Danıştay Enerji İhalelerini İptal Edince RTÜK' e jet Yasa Tezgahlandı," *Aydınlık*, 27.05.2001.

BELSEY, Andrew/CHADWICK, Ruth (yayına hazırlayan) (1998), *Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev.: M. Küçük).

CUMHURİYET (2001a), "Medya Şirketlerin Güdümünde" *Cumhuriyet*, 30.01.2001.

CUMHURİYET (2001b), "Doğan ve Uzan Grubunda Operasyon-Yazarlar da İşten Çıkarıldı." *Cumhuriyet*, 01.03.2001.

- CUMHURİYET (2001c), "Canlı Yayında Tartışma," *Cumhuriyet*, 02.03.2001.
- CUMHURİYET (2001d), "RTÜK Başkanı Kayış: Medya Dünyası Felç Olacak," *Cumhuriyet*, 08.06.2001.
- ÇELİK, D. Burak (2001), "Basında Tekelleşme ve Demokrasi," *Mülkiye*, (Cilt 25, Sayı 227): 125-144.
- EKZEN, Nazif (1999), "Medya ve Ekonomi: Türk Basın Endüstrisinde Yoğunlaşma-Toplulaşma-Tekelleşme Yapısı (1965-1995)," *ALEMDAR*, Korkmaz (Yayına Hazırlayan), *Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar* (İstanbul Afa Yayınları): 85- 108.
- EROĞLU, Cem (1999), *Devlet Yönetimine Katılma Hakkı* (Ankara: İmg Kitapevi Yayınları, 2.Baskı).
- HÜRRİYET (2001), "Basında Şeffaf Patron Dönemi Başlıyor," *Hürriyet*, 20.05.2001
- İLAL, Ersan (1997), *İletişim, Yığınsal İletişim Araçları ve Toplum İstanbul: Der Yayınları*, 3.Baskı).
- İNCEOĞLU, Yasemin G. (1994), *ABD'de Medya* (İstanbul Der Yayınları).
- KAYA, A.Raşit (1985), *Kalite İletişim Sistemleri* (Ankara: Teori yayınları).
- KIZIL, Neşe Erkelli (1998), *İletişim Özgürlüğü ve Medyada Oto- Kontrol* (İstanbul: Beta Yayınları).
- KOLOĞLU, Orhan (1992), *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın* (İstanbul: İletişim Yayınları).
- [http:// www.kuvayimeda.com.tr](http://www.kuvayimeda.com.tr).
- NEBİLER, Halil (1995), *Medyanın Ekonomik Politüğü* (İstanbul: Sarmal Yayınları).
- ÖNGÖREN, Mahmut Tali (1993), "Yeni Radyo-TV Düzeni," AKSOY, Metin Yayına Hazırlayan), *Devlet ve Basın*, (Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları): 141- 171.
- ÖZEK, Çetin (1999), *Basın Özgürlüğünden Bilgilenme Hakkına* (İstanbul: Alfa Yayınları).
- ÖZKÖK, Ertuğrul (2001 a), "Medyayı Siyasete Alet Etmek," *Hürriyet*, 28.03.2001.
- ÖZKÖK, Ertuğrul (2001 b), "Genç Bir Kızın Başına Gelenler," *Hürriyet*, 23.05.2001.
- RAMONET, Ignacio (2000), *Medyanın Zorbalığı* (İstanbul: Om Yayınları) (Çev., a. Derman).
- [http:// www.tgs.org.tr](http://www.tgs.org.tr).
- TOPUZ, Hıfzı (yayına hazırlayan) (1989), *Basında Tekelleşmeler* (İstanbul: TÜSES- İLAD Yayını).
- TOPUZ, Hıfzı (yayına hazırlayan) (1990), *Yarının Radyo ve Televizyon Düzeni* (İstanbul: TÜSES- İLAD Yayını).